

Arkitektmonografin som arbetsmetod

Eva Rudberg

Arkitekturmuseet

Artikeln diskuterar arkitektmonografin som arkitekturhistorisk arbetsmetod.

När kan arkitektmonografin – personen, tiden och verket – vara aktuell som arkitekturhistorisk forskningsmetod? Den frågan valde jag att diskutera vid mitt docentseminarium våren 1990. Flera gånger hade jag arbetat i arkitektmonografins form utan att närmare reflektera över metodens för- och nackdelar. Utgångspunkten var framför allt mina skrifter om Uno Åhrén (1981) och Sven Markelius (1989). Det gäller således den *närhistoriska* monografin, den som behandlar personer så nära vår egen tid att det finns levande källor, personer som själva har upplevt perioden och den arkitekt man ägnar sig åt. Kanske till och med huvudpersonen själv är i livet. Temat hade inte tidigare behandlats i forskarutbildningen vid KTHs arkitektursektion. Men jag märkte ett intresse och en respons, både när jag föreslog seminariet och sedan genomförde det, som får mig att tro att ämnet är aktuellt och värt att fundera vidare på. Temat är brett – kanske outtömligt – och min ambition är långt ifrån att vara heltäckande utan i första hand diskutera egna erfarenheter.

Personmonografin som vetenskaplig arbetsform har periodvis setts med skepsis inom flera discipliner. Min egen inställning under utbildningstiden på teknisk är nog ganska tidstypisk: Personmonografin gav en inkrökt och skev bild av verkligheten – det var inte 'hjältarna' som gjorde historien intressant utan de breda översikterna och vardagsskildringarna. Som doktorand hade jag också ambitionen att ge en bred beskrivning över 1900-talets svenska arkitektur- och planeringshistoria. Det kan man ju tycka var att ta i, men det svarade mot vad jag ville lära mig mer om.

Svårigheten var naturligtvis urvalsproblemet. Hur skulle man kunna hålla ihop skildringen av en så lång och innehållsrik period? Lösningen kom av en slump; jag blev ombedd att hjälpa till med ett nummer av *Arki-*

tektidningen om Uno Åhrén som fyllde 80 år. Efter mötet med honom slog det mig att han med sin mycket breda och långvariga verksamhet och sin ideologiskt viktiga roll i modernismens framväxt i Sverige kunde bli min röda tråd genom 1900-talet.

Han var, kan man travestera, den fråga jag sökt och som jag hade svaret på i form av en mängd olikartat och ostrukturerat material. Nu fick jag strukturen. Han hade löst det svåra urvalproblemet åt mig. Det gick sedan på en halvtimme att ställa samman en disposition som jag nästan exakt kunde följa i det fortsatta arbetet. Någon annan samtida arkitekt skulle knappast ha passat lika bra för mina syften. Känslan påminde lite om när man plötsligt ser figuren i en fixeringsbild. Det var en känsla som bar länge – vilket behövdes, eftersom det är svårt att hålla ihop ett avhandlingsarbete under den långa tid det kräver och fortfarande känna entusiasm och inspiration.

Det blev ett intresse för min Åhrén-bok som inte begränsades till fackkretsar. Till det kan ha funnits flera anledningar, men en bör ha varit att temat var en person.

Att personmonografier, biografier och memoarer lockar läsare kan biblioteken intyga. Lockar de för att man bespetsar sig på spännande avslöjanden? Eller är det närheten till en 'levande människa' som skapar identifikation, väcker minnen och ger något på det mer personliga planet? Det finns anledning att vara misstänksam mot den psykologiska mekanism som kändisreportaget bygger på. Men man ska utnyttja den möjlighet till inlevelse och närmare kontakt med verkligheten som det kan innebära att få materialet 'personifierat' när man arbetar med en person. Det finns en helhet och 'gestalt' när man väljer personmonografins form, som kan göra materialet lättillgängligare än ett så att säga mer 'abstrakt' ämnesval. Den kan med andra ord fungera som ett bra pedagogiskt hjälpmedel att förmedla kunskap. Ett till synes snävt valt ämnesområde – som personmonografien kan tyckas vara – kan, valt med omsorg och eftertanke ge en mycket rik bild av en tidsepok. Det kan ju också en enskild byggnad göra, det har Johan Mårtelius visat oss genom sin avhandling om Nordiska museet. Som alltid när det är fråga om det svåraste, nämligen ämnesvalet, gäller det att välja det tema och att hitta den 'sond' som på samma gång gör arbetet meningsfullt, greppbart och möjligt att förmedla.

Kritik av monografiformen

Men personmonografien har, som nämnts, tidvis stått ganska lågt i kurs. Inom konstvetenskap har den ibland betraktats som ett alltför enkelt och

snävt sätt att prestera en avhandling. Resultatet blir plikttroget men ointressant. Kritiken har gamla rötter: Under sent 1800-tal införde och propagerade Wölfflin framgångsrikt för *stilhistoria*, det vill säga konstens historia i stället för den enskilde konstnären. Inom litteraturhistoria, där ju personmonografin tillhör den kanske allra vanligaste formen för historisk skrivning, drev bland annat I A Richards på 1920-talet tesen att författaren i sig var ointressant. Det enda som räknades var verket och *hur det upplevdes* – dess struktur skulle man tillägna sig genom 'close reading'. I denna anda, som kom att kallas 'The new Criticism', gjorde han tappra men mindre framgångsrika försök att vetenskapligt utreda upplevelseaspekten. Även T S Eliot ville dra intresset från *diktaren till verket* och betonade att författaren måste ses i sitt sammanhang, både vad gällde tidsaxel och samhällsförhållanden. Att han sedan själv inte alltid tillämpade det synsättet var en annan sak.

Värdet av personmonografin växlar med tiden som Anders Åman påpekade vid seminariet. Den är beroende av vad som i övrigt gjorts och görs inom ämnesområdet. Han exemplifierade med Gregor Paulssons stora projekt *Svensk stad*, som ju är motsatsen till personmonografin. Den breda översikten kom vid rätt tidpunkt, ökade kunskapen och inspirerade till att söka mer. Men i dag är den lite överspelad, bland annat för att den inte alls speglar det individuella. Det ökade intresset för arkitektmonografier i dag kommer sannolikt att nå en kulmen för att sedan återigen spela ut sin roll. Tills man nästa gång upptäcker dess förtjänster i förhållande till vad som då görs och till de frågor som då är aktuella.

När arkitektmonografi?

När har man då anledning att välja arkitektmonografin – 'personen, tiden och verket' – som arbetsform? Även om 'verket' är utgångspunkten och bildar tyngdpunkten i framställningen kan de andra två faktorerna få större eller mindre omfattning beroende på syftet och på vad som är behandlat i tidigare framställningar. Avvägningen är viktig, risken finns alltid att man så till den grad fascinerar av personen att man låter honom skymma sitt eget verk. Den rena biografin däremot betonar vanligen personens levnadshistoria, men gränserna är naturligtvis flytande. Vissa arkitekter – som Gunnar Asplund – känns självklara att behandla i monografiform med tyngd både på *mannen och verket*. Om Asplund har ju också skrivits åtskilligt om än inte någon riktigt utförlig mono- eller biografi.

Ett motiv är det jag själv haft, nämligen att genom en person beskriva en *tidsepok* med dess idéer, ideal, förutsättningar, resultat osv. Där har både

Åhrén och Markelius passat väl. Ingen av dem är ju 'typisk' i meningen genomsnittlig, men just genom att de låg i frontlinjen både i debatten och i sin arkitektur beskriver de en tidsanda.

Att mer generellt spegla en *viss sorts byggande* genom en person kan vara ett annat, givande motiv. Nyligen har en norsk studie kommit som behandlar det sociala bostadsbyggandet 1945-80, speglat i en enskild arkitekts – Jens Selmers – arbeten.

Ett viktigt motiv för personmonografin är att man genom den inte bara beskriver utan också *nyanserar bilden av en epok*, hur det *generella står mot det individuella*. Översikter tenderar gärna att bli osanna i sina generaliserande tolkningar. Genom personmonografin kan man motverka eller ompröva sådana generaliseringar. Stilbegreppen, exempelvis, som naturligtvis är till stor hjälp i arkitekturhistorien, men som ofta är en alltför stel form att pressa in verkligheten i, kan man få perspektiv på genom personmonografin. Den arbetsformen gör det också svårare att spekulativt plocka ut de bitar ur historien som passar ens egna syften och undvika att se mångfalden; att bli sina egna tesers fånge – det senare något som dagens syndabocksframställning av funktionalisterna är exempel på.

Den kreativa processen

Ytterligare ett motiv till personmonografin är att den kan belysa den kreativa processen i arkitektarbetet. Ragnar Josephson beskrev 1940 det konstnärliga arbetet i *Konstverkets födelse*. Att komma åt den kreativa processen är mycket svårt, det är delvis en process som knappast låter sig beskrivas i ord. Konstvetare har ibland en tendens att föreställa sig att en arkitekts verk är summan av ett antal influenser från olika håll, när det i stället i hög grad handlar om ett prövande och förkastande av idéer gentemot en ofta starkt personlig känsla för 'vad som är rätt' i förhållande till uppdraget, platsen, funktionen och formen. Christina Engfors' djupstudie i *E G Asplund, arkitekt, vän och kollega* (1990) av Asplunds arbetssätt genom att intervjua hans medarbetare, elever med flera är ett viktigt försök.

Att belysa hur verket präglas av sin upphovsman är huvudfrågan i ett sådant arbetssätt. "My goodness how he looks like his own buildings" utropade en gång en dam när hon träffade Richardson, och även om man inte behöver gå lika långt som hon kan det ligga något i tanken. Anders Åman har för många år sedan tagit upp temat i en artikel med just den rubriken (*Arkitektur* 1968:19).

Samtidigt är det lite märkvärdigt att vi förväntar oss att arkitekten ska sätta sin personliga prägel på sitt verk medan vi sällan förväntar oss samma

sak när det gäller andra ingenjörsarbeten. Det trots att arkitektarbetet ofta har större släktskap med ingenjörens än med fria konstnärers eller författares. Jag tycker att det berättar något om vårt sätt att se på innebörden av begreppet 'kultur' och vilka yttringar vi är beredda att räkna dit.

Att skildra den kreativa processen kan med fördel också göras genom att vidga arkitektmonografen till att behandla några olika arkitekters arbetsätt och genom jämförelse belysa det generella och det individuella. Lenart Holms bok *Rita hus* (1990) är ett exempel på den metoden. Här har han intervjuat tre mycket olika arkitekter och ett arkitektkollektiv och försökt komma åt hur de arbetar fram sina lösningar.

Amerikanen och universitetsläraren Donald Schön tar i sin bok *The reflective practitioner* från början av 1980-talet upp de professionella, fria yrkesutövarnas arbetssätt. Han intresserar sig särskilt för arkitekten och planeraren, som han ser som föregångare – kanske stilbildare – på området. Han har bland annat med representanter för dessa yrkesgrupper och visar med konkreta exempel deras sätt att resonera till exempel när det gäller planlösningar. Med sin bok vill han få yrkesutövare att mer medvetet reflektera över sitt arbetssätt och sitt förhållande till uppdragsgivare för att bli skickligare. Hans metod, som bygger på intervjuer, skulle kunna användas när man i en arkitektmonografi vill skildra den kreativa processen i förhållande till uppdragsgivares önskemål, restriktioner av olika slag och andra yttre förutsättningar i arbetet, det vill säga pendlingen mellan idén och det genomförbara.

'Gruppmonografier'

Att göra en bredare arkitektmonografi i form av *arkitektkontorets* monografi skulle kunna vara givande just när det gäller det närhistoriska studiet. De senaste decenniernas arkitektarbeten har i långt högre grad än tidigare varit präglade av arkitektkollektivet och gruppen. En orsak har varit de mer komplicerade uppdragen, en annan de mer demokratiska arbetsformerna. Att belysa villkoren i arkitektarbetet, hur de förändrats och hur resultaten hänger samman med allt detta skulle kanske vara mest meningsfullt genom att studera ett arkitektkollektiv. Samtidigt skulle man hjälpa till att motverka de hjältemyter om det ensamma geniet som man ju annars ofta bidrar till med personmonografierna.

Ett annat sätt att bredda arkitektmonografen är att belysa en speciell grupp – till exempel min studie av de första kvinnliga arkitekterna i Sverige. (*Arkitektur* 1983:2-3). Avsikten var inte att hävda någon speciell kvinn-

lig arkitektur – det tror jag för övrigt inte finns – utan att visa vilka villkor som gällde för dessa pionjärer, hur frågan om kvinnliga arkitekter debatterades, hur det kom sig att de vågade sig in på ett så mansdominerat område och vad de som yrkesverksamma kom att ägna sig åt. I det fallet kunde jag belysa frågorna bättre genom att välja en grupp personer än en enstaka.

Ytterligare en studie av ett kollektiv som skulle kunna vara intressant är att studera en ”skolbildande” arkitekt och gruppen kring honom. Nils Tesch är en sådan person, på vars kontor många intressanta arkitekter med gemensamma värderingar samlades. Tesch delade även värderingar med många arkitekter utanför kontoret. Vem av dessa som bör sättas i centrum kan man diskutera; Sven Ivar Lind eller Artur von Schmalensee kan givetvis också ses som centralpersoner. Men Tesch har för mig framstått som mest spännande med sin kombination av traditionell arkitektur och funktionalism. Man kan se honom som katalysator för en uppfattning som sedan har förts vidare av personer som Erik Asmussen, Ove Hidemark och många andra. Jan Gezelius ingår också i detta ’arkitekträd’ som Claes Caldenby och jag en gång satt och skissade på och som han tog upp i den intressanta skriften *Jan Gezelius* från 1989. Den arkitektur Tesch representerar borde vara ett framkomligt ideal och alternativ i dagens arkitekturdebatt, tycker jag. En studie av Tesch och hans samtida – och kanske även sentida – meningsfränder hoppas jag få möjlighet att ta itu med.

Arbetsättet

Det finns inte en metod utan flera när man arbetar med en personmonografi beroende på syfte, ambitionsnivå, tillgängligt material osv.

Viktigt är att fråga sig vilken roll man har i ett större sammanhang. – Har det skrivits något tidigare om personen? En kortare artikel i *Svenskt biografiskt lexikon* kan vara lika arbetskrävande som ett större arbete beroende på tillgång på material, tidigare gjorda arbeten osv. Om ingenting eller bara fragmentariska arbeten gjorts tidigare är det en rimlig uppgift att försöka ge en ordentlig och belagd översikt med verksförteckning, biografiska data osv. Det skapar förutsättningar för andra att göra djupdykningar och specialstudier. Ett rejält dokumenterande arbete har med det syftet sannolikt större värde för efterkommande än arbeten där man gör antaganden och drar slutsatser på ett spekulativt utvalt material. Men slitet med grundmaterialet i arkiv och på andra håll är ofta otacksamt, ett undervärderat knog som man ibland helst vill slippa. Roligare då att dra slutsatser, dessvärre behöver man fakta för det.

Samtidigt måste de egna ambitionerna vägas mot de yttre förutsättningarna. I avhandlingssammanhang bör man naturligtvis ha så vida ramar som möjligt, men i övrigt gäller oftast starka begränsningar i form av tid och ekonomi. Och har man en uppdragsgivare kommer givetvis uppdragets syfte att styra arbetet.

Markeliusuppdraget som jag tog på mig, var ett sådant uppdrag med mycket snäva tidsramar (och – skulle det visa sig – även andra mycket snäva förutsättningar). Jag valde att försöka ge en fyllig översikt med avvägda proportioner mellan hans olika insatser, ge verks- och medarbetarförteckningar och andra ”grundfakta”. Jag tyckte det var den enda rimliga ambitionen trots den starka tidspressen. Att göra en mer essäartad studie ansåg jag vara en olycklig begränsning bland annat med tanke på att det fanns personer i livet att intervjua, vilket kanske inte skulle vara fallet när någon annan så småningom ville ge sig i kast med honom.

Källor

Källmaterialet i en arkitektmonografi kan vara av de mest skilda slag. Till skillnad från i konstnärs- och författarmonografier sysslar vi ju med den byggda miljön där en bred samling intressenter är inblandade och tekniska, ekonomiska och politiska förutsättningar gäller. Den mängd källmaterial detta ger upphov till kan bli outtömligt.

Men ritningar, skisser och utredningsmaterial i arkiv eller privat ägo utgör ändå i allmänhet tyngdpunkten i källmaterialet tillsammans med de utförda byggnaderna, stadsplanerna och andra genomförda projekt. Skrifter, artiklar och medverkan i debatten är ofta betydelsefullt material. Anteckningar, dagböcker, brev, resebeskrivningar, familjeuppgifter, intervjuer, foton m m kan också vara grundläggande källor. Dokument som berättar om debatter, gruppstillhörighet, händelser i omvärlden osv är viktiga för att fånga in tiden och samhället. Att studera tidskrifter från den aktuella perioden brukar vara givande. Till det kommer olika bearbetningar i form av avhandlingar, uppsatser, artiklar, nekrologer m m. Näralliggande discipliners kunskaper – allt från teknikhistoria till kyrkohistoria, samhällsvetenskaper, konstvetenskap osv – kan ofta vara relevanta.

Av detta kan man lätt gripas av fullständighetsnoja och vilja ha med allt vilket givetvis inte går. Det klarar varken man själv eller läsaren.

När det gällde Markelius ställdes jag inför ett överväldigande material av stort och smått; han är troligen den person Arkitekturmuseet har mest material kring. Till det kom privatägt material och material i andra arkiv.

Men trots mängden var det långt från komplett och en del var heller inte identifierat. Bara att ta sig igenom materialet skulle tagit år. Jag hade elva månader på mig att gå igenom dokument, ritningar, bearbetningar m m, besöka byggnader, intervjua personer, leta bildmaterial och förvandla alltihop till ett bokmanus. På sådana villkor gällde det att hela tiden ha en helhetsbild av arbetet, välja noga vilket material som skulle studeras grundligare och hålla sig i skinnet inför alla intressanta stickspår som uppkom. Trots att en del tidigare markeliusstudier finns tror jag att den stora mängden markeliusmaterial kan ha avskräckt tidigare forskare att grundligare ge sig i kast med honom.

Givetvis kan man hävda att motsatsen – då det nästan inte finns någonting om personen – är värre. Och så är det naturligtvis, även om man kanske kan anta att det ändå finns så pass mycket om de arkitekter som är intressanta för en monografi att man kan börja nysta. Ibland kan man till och med ha anledning att välsigna dem som sorterat ut och slängt en del av sitt material. Åhrén gjorde det vilket innebar att jag i stor utsträckning själv fick söka mig fram och då i första hand efter det som kändes centralt för att sedan vidga sökandet till det mer perifera. På det sättet fick jag kontroll över materialet genom att jag i hög grad själv samlade och rekonstruerade det. Det gav en stabil grund att stå på. Tidspressen var heller inte lika stark som när det gällde Markelius.

Intervjuer

En av de speciella sidorna i dessa närhistoriska studier är tillgången på levande källor, personer som själva var med. Det skrivna ordet är ju annars det alldeles överväldigande källmaterialet i historiska studier. De levande källorna utgör både fördelar och problem.

Till fördelarna hör att få direktinformation om idéer, arbeten, kontakter; testa hur pass relevant en fråga var vid den aktuella tidpunkten osv. Det är lätt att förstora eller förminska frågor och händelser i efterskott och genom dem som var med kan man få perspektiv på detta. Viktigt är att försöka nå de outtalade värderingar som rådde i tiden – den tysta kunskapen. Vi fastnar ju för de röster som hörts, som varit entusiastiska eller kritiska, medan det underförstådda kan vara svårare att nå. Jag tycker till exempel Yvonne Hirdmans uppgörelse med den här generationen (Se bl a *Lägga livet tillrätta*) i alltför hög grad sysslar med det uttalade och nedskrivna, alltför lite det outtalade som dessa personers agerande var ett svar på.

Kritisk hållning

Till svårigheterna i intervjuerna hör att vara källkritisk. Det är ett problem som återkommer i allt personligt material, brev t ex. Minns den intervjuade rätt? Har han eller hon anledning att lägga till rätta? En viktig princip är att försöka fråga om det självupplevda, inte om andrahandsuppgifter. Vissa myter bildas ju alltid kring spännande personer, är det dessa som återges eller är det egna upplevelser? När det gällde Åhrén återkom en historia med flera variationer gång på gång i intervjuerna, det gällde en bilolycka han varit inblandad i, ömsom med Gunnar Myrdal, ömsom med olika damer. Händelsen utspelade sig olika i tid och rum beroende på vem som återgav den. Eftersom jag intervjuade så många personer insåg jag snart att det var något som inte stämde och så småningom kunde jag rekonstruera den riktiga historien som visade sig vara för ointressant för att referera. Men antag att jag hade intervjuat färre personer och svalt historien, till exempel varianten med Myrdal som var ganska bra. Mångfald av intervjuer med återkommande frågor kan alltså rekommenderas.

Vid ett annat tillfälle förleddes jag i stället av en uppgift som var oriktig. Myrdal hade i memoarsammanhang hävdad att det var han och Åhrén som myntade begreppet 'bostadssocial' i samband med att Möller tillsatte den bostadssociala utredningen. Om det berodde på önsketänkande eller dåligt minne vet jag inte; begreppet hade funnits i *Praktiska och hygieniska bostäder* från 1921 och kanske tidigare ändå. Åhrén kände ju till denna skrift där hans kolleger medverkat men det var inte han utan Myrdal som var uppgiftslämnare och den jag nöjde mig med att lita på.

Ju fler intervjuer man gör desto säkrare bild får man i allmänhet. Och man behöver sällan anstränga sig för att hitta många intervjuoffer, alla man talar med har ofta förslag på flera stycken som vet lite mer. Man kan ägna år åt sådant arbete om man inte ser upp. Samtidigt tillhör intervjuerna det roligaste i arbetet. Det är också en stor förmån att få knyta kontakter med en äldre arkitektgeneration – det är som att ha tillgång på ett levande arkiv. Det gäller att värna om dessa källor, de är viktiga för våra närhistoriska studier.

Värderingsproblem

Ett problem med den närhistoriska forskningen är att händelserna och personerna ligger så nära i tiden att vi har svårt att få perspektiv på dem. Särskilt svårt kan det bli att vara objektiv och inte låta sig påverkas när man behandlar personer som fortfarande är i livet. De flesta med vetenskapliga

ambitioner avstår nog; det är tryggare att syssla med någon som åtminstone inte själv aktivt förleder eller stretar emot. Samtidigt har man ju genom den levande personen en unik källa till kunskap. Jag vill varmt uppmana till försök med sådana samtida personmonografier. Jag har själv provat på det i kortfattad form, dels i arbetet med de första kvinnliga arkitekterna i Sverige, dels i uppsatser om C F Ahlberg och Lennart Holm, arbeten som jag givetvis inte betraktar som 'slutliga' versioner av deras verksamhet. Det är bättre att passa på att få åtminstone en version medan tid är, även om den skulle riskera att bli vinklad, än att avstå och därmed också avstå från en kunskapskälla.

Svårigheter ligger ju också i de hänsyn man eventuellt anser sig behöva ta till personen och hans efterlevande. När det gäller personliga uppgifter finns det naturligtvis anledning att fundera på vad som verkligen är relevant att ta med. Det här är ett större dilemma när det gäller närhistoria med berörda personer i livet; problemet blir liksom inte detsamma om man sysslar med till exempel Tessin.

Men det största värderingsproblemet gäller naturligtvis den egna objektiviteten. När man själv väljer ämne ligger det nära till hands att välja en arkitekt vars verk man uppskattar. Det är lätt att då också solidarisera sig med personen. Det utesluter inte att man är kritisk, men det är svårt att hitta arkitektmonografier som är direkt avståndstagande till sin huvudperson. Ett sätt att bli mer uppmärksam på sina eventuellt omedvetna sympatier är att man låter andra läsa och kritisera det man skriver. Men för vissa läsare är bara det faktum att man behandlar ett projekt ett tecken på att man uppskattar det. Utredningen om Haga-området i Göteborg på 1930-talet diskuterade jag ganska utförligt i min bok om Uno Åhrén eftersom jag tyckte den var ett åskådligt exempel på funktionalisternas stadsplanetänkande. Utredningens förslag, som gick ut på att riva Hagas bebyggelse och ersätta den med ny, genomfördes aldrig. Men genom att jag inte i texten fördömde dessa förslag tolkades det av vissa som om jag velat se dem genomförda. För mig fanns ingen anledning att vinkla framställningen med mina egna sympatier. Jag hade valt projektet för att det var principiellt viktigt och ovanligt tydligt formulerat, och jag avslutade med att konstatera att man idag har helt andra ideal som också har styrt områdets förnyelse. Rent allmänt tycker jag illa om att behöva bevisa att man är "rättänkande" i historiska studier. Varje epok har rätt att bli bedömd efter sina problem, förutsättningar och ideal, inte efter dagens. Det hindrar naturligtvis inte att man får ta avstånd från andra epokers ideal och lösningar, men frågan är om sådana ståndpunkter ska styra en seriös historisk framställning. Förklaringar är intressantare än fördömanden. Värderingsproblematiken gäller alltså inte

bara i en alltför positiv hållning till materialet, den kan lika väl ligga i en alltför negativ syn på och framställning av en period och dess företrädare.

Brev och dagböcker

Med brev och dagböcker finns liknande fördelar och problem som med intervjuer – man får ofta fram intressant kunskap men måste alltid räkna med att de kan innehålla tillrättalägganden av verkligheten. Att brev också kan rätta till sakfel fick jag exempel på i Markelius-arbetet. Där träffade jag åter på en ”myt” som bland annat fanns återgiven hos Göran Schildt i hans Aalto-biografi, nämligen den att Asplund och Markelius gjort en gemensam resa till Italien 1920. Historien ingick i den markeliusska familjetraditionen, men byggde på ett missförstånd vilket jag insåg när jag fick tillgång till Markelius’ egna brev från italienresan. Resan företogs inte 1920 men 1921 och Markelius träffade av en slump på Asplund och dennes fru i Rom och gjorde sällskap med dem till Florens. Mer var det inte, och det kan synas vara ett bagatellartat tillrättaläggande, men samtidigt kan läsare och framtida forskare förledas dra höga växlar på denna till synes viktiga gemensamma resa för två framstående arkitekter om den inte dementeras.

Andra tidsdokument

När det gäller tidsskildringen kan material av mycket skilda slag komma till användning. Även skönlitteratur kan ge oväntade bidrag, som till exempel när jag fann att den radikala gruppen Åhrén och andra tillhört i början av 1930-talet var förebild för Eyvind Johnsons grupp Krilon. Just olika tiders grupperingar kan vara intressanta att kartlägga för att visa på kontakter och idéspredning. Markelius’ arbete i den antinazistiska gruppen *Kulturfront* visade till exempel på en bred spridning av engagemanget i olika intellektuella yrkesgrupper. Tidskrifterna och deras medarbetare utgör ofta sådana mötespunkter och grupper, liksom mer uttalat politiska grupperingar, men det finns också många sämre dokumenterade och ”tysta” källor där man kan få överraskande resultat genom att rita upp kontaktnät.

Bilder

Foton är ett ofta givande och i arkitekturhistoriskt sammanhang ovärderligt källmaterial. Jag tänkte inte utveckla den självklara sanningen närmare

annat än på en punkt: Personfotot. Att aldrig ha träffat den person man skriver om kan kännas som en stark begränsning. Även om man kanske inte fördjupar sig i mer personliga sidor och är sparsam med dem i sin framställning är det ändå nödvändigt att skaffa sig en uppfattning om personligheten hos den man behandlar. Bilder kan hjälpa inlevelsen. När det gällde Markelius, som jag aldrig träffade, letade jag fram foton från olika perioder och gjorde upp en lista på karaktärsdrag som jag tyckte mig kunna utläsa. Inte alls för att jag trodde de var sanningar utan för att ha en utgångspunkt när jag pratade med dem som känt honom. Det kan också hjälpa till insikt om att personen sannolikt förändras över tiden. Jag föreställer mig att man genom en sådan 'inlevelseövning' blir mer mottaglig för upplysningar om personen och att förstå drivkrafter och bevekelsegrunder i hans eller hennes arbete. Hur djupt man sedan går in på personligheten i framställningen hänger samman med ambitionen i arbetet, hur mycket av person och verk man anser hör ihop och så vidare.

Skrivarbetet

Det är orealistiskt att tro att man kan vänta med att börja skriva tills allt material finns framme och är genomgången. Bortsett från det helt avgörande – nämligen ämnesvalet – är det viktigaste att skaffa sig en struktur för arbetet. I personmonografin är ofta kronologin den naturliga uppläggningsmen man kan också välja en tematisk. Ibland sammanfaller dessa två. Även andra strukturer är naturligtvis tänkbara. Det gäller också att hålla sin struktur öppen för oväntade upptäckter och nya infallsvinklar. Sådana kan innebära att man måste göra om sin struktur, men utan den får man svårt både att sortera och skriva. Att tänka igenom strukturen eller dispositionen mycket noga har jag upptäckt kan vara en god investering. Med den kan man sortera materialet och arbeta parallellt på olika avsnitt. Det gäller ju också att få rimliga proportioner mellan de olika delarna. Det hela är ett väldigt pusslande med att få alla detaljer riktiga och på rätt plats samtidigt som helheten alltid måste hållas aktuell. Allt material måste så att säga hållas vid liv samtidigt. Arbetet påminner en hel del om att måla akvarell där det gäller att hålla papperet lagom fuktigt hela tiden för att inte få fula gränsövergångar mellan detaljerna eller de olika fälten. Också skrivandet handlar om ett hantverk som man kan öva upp och framför allt få större känsla för och medvetenhet om. Ambitionen att formulera en begriplig och läsbar text kan aldrig överskattas. Skönlitteratur kan tjäna som inspirationskälla, och just personmonografin kan ibland ligga nära skönlitteraturen närma-

re än andra arbetsformer. En del väljer ju till och med den skönlitterära formen för sin framställning. Framför allt har det kanske gällt konstnärsbiografier, exempelvis om van Gogh och Agueli.

Arkitektmonografier – vad saknas?

Jag avslutade min framställning vid seminariet med en lista över arkitektmonografier. Den innehöll såväl kortare uppsatser som utförliga avhandlingar, och även om den var omfattande var den knappast komplett. För enkelhets skull presenterade jag dem i bokstavsordning, men invändningar gjordes att de hellre skulle presenteras efter sitt tillkomstår eller sin "tyngd". Det var relevanta invändningar, inte minst en sortering efter tillkomstår hade varit intressant med tanke på att intresset för personmonografin varierar i tiden. Men också med tanke på insatsens betydelse; det är svårare att bana väg och röja upp i ett material än att komma efter och tillgodogöra sig frukterna av denna första insats.

I stället för att redovisa den långa listan på genomförda arkitektmonografier vill jag ta upp vad listan egentligen syftade till, nämligen att visa vad som *inte* är gjort men som skulle kunna vara intressant att ta itu med. Först några större eller mindre pågående arbeten med personmonografier som jag känner till: Ferdinand Boberg, Peter Celsing, Fred Forbat, Léonie Geisendorf, David Helldén, Sven Ivar Lind, Arthur von Schmalensee, Sven Wallander och Ingeborg Waern-Bugge. Men Eskil Sundahl och KFs arkitektkontor har märkligt nog ännu inte behandlats. Det bör vara en av de viktigare närhistoriska monografierna att ta itu med, inte minst för att den också skulle kunna behandla ett stort och betydelsefullt kontors verksamhet. Om Cyrillus Johansson, Ivar Tengbom, Olof Thunström, Sigurd Westholm och Erik Lallerstedt har skrivits kortare uppsatser, men de vore intressanta att få utförligare behandlade. Det gäller också Hakon Ahlberg, Albin Stark, Paul Hedqvist, Tage William-Olsson, Sune Lindström, Björn Hedvall, Erik Hahr, Sigurd Westholm, Erik Friberger och Melchior Wernstedt. Nils Tesch och gruppen kring honom har jag redan nämnt. Och bland dem som ännu lever borde såväl Sven Backström och Leif Reinius som Erik och Tore Ahlsén (Erik lever dock inte längre) vara självskrivna för utförliga monografier. Flera kortare uppsatser om dem finns redan. Ytterligare intressanta arkitekter eller hela kontor finns naturligtvis, men utrymmet är begränsat och jag lämnar åt den intresserade att själv öka på listan. Ämnet är, som sagt, både fascinerande och outtömligt, åtminstone tills vi har mättat marknaden med arkitektmonografier för den här gången!

Källor

Personmonografier och biografier finns det gott om, men det är mer tunnsått med beskrivningar av hur det är att arbeta med sådana. Ofta hittar man dock tänkvärda kommentarer i recensioner av den här typen av arbeten. Några andra typer av referenser har angivits i texten. Två mer diskuterande skrifter – båda tillkomna i samband med seminarier på temat – har varit inspirerande att läsa. De är:

- *Liv och text* (Idéhistoria, Umeå universitet, 1985);
- *Biografin som konstvetenskaplig metod* (Konstvetenskap, Umeå universitet 1989).

PS

Sedan artikeln skrevs har en bok om tre generationer Tengbom kommit ut: *Tengboms – ett arkitektkontors utveckling sedan 1905* (Björn Linn m fl, 1991) och Lisa Brunnström i Umeå har påbörjat en studie av KF:s arkitektkontor. Själv har jag arbetat med ett temanummer om Nils Tesch (*Arkitekten* 1991:5) samt ett mindre porträtt av en nästan okänd stockholmsarkitekt, Edvin Engström, som genom sin oerhört omfattande och skickligt genomförda bostadsproduktion från 1920-tal till 1950-tal speglar den vardagliga arkitekturen och arkitektuppgiften. (Se *Från bostadnöd till önskehem. Stockholms kooperativa bostadsförening 1916-1991.*)